

Роман СЕРБИН

ОСМИСЛЕННЯ ГОЛОДОМОРУ У СВІТЛІ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ГЕНОЦИД*

“Голод на Україні був викликаний для того, щоб зменшити кількість українців, переселити на їхнє місце людей з іншої частини СРСР і цим убити будь-яку думку про самостійність”¹. “Це не просто справа масового вбивства. Це є зразок геноциду, знищення не лише осіб, але культури і нації”². Автори обох цих тверджень однаково розуміли суть події, яку ми сьогодні називаємо Голодомором; обидва визнавали метою злочину нищення: “українців”, “самостійності”, “нації”. Цитати належать різним особам, які висловили їх в різних обставинах. Комуніст Прокопенко, уповноважений Сахновщинського районного виконавчого комітету (Харківської області), проговорився про голод перед групою колгоспників і 12 травня 1934 р. потрапив до Спецзвідомлення Секретно-Політичного Відділу ОГПУ. У 1950-х роках знищення українців назвав геноцидом не хто інший, як юрист Рафаель Лемкін, творець терміну “геноцид” та перший теоретик злочину масових знищень. Завдяки великим зусиллям і наполегливим старанням Лемкіна, 9 грудня 1948 р. Організація Об’єднаних Націй ухвалила “Конвенцію про запобігання злочину геноциду і покарання за нього”, втілюючи теоретичні засади у міжнародний правовий документ.

У висловах Прокопенка та Лемкіна звертає на себе увагу національний індикатор, вжитий для ідентифікації колективної мішені нищівної акції радянського режиму. Комуністичний чиновник і гуманітарний правозахисник бачать вістря злочину скерованим саме проти українців та їхньої національної незалежності. Національний фактор якраз і відповідає одному з ключових елементів дефініції Конвенції ООН про геноцид. Висновки Прокопенка і Лемкіна про національну катастрофу українського Голодомору сьогодні підтверджують наявні документи. Вони й дозволяють задовольнити вимоги міжнародного права для визнання українського геноциду. Метою моєї презентації є проаналізувати Конвенцію ООН 1948 року та розглянути, чи можна на підставі того документа та на його подальших застосуваннях у міжнародній юридичній практиці інтерпретувати українську катастрофу початку тридцятих років як геноцид.

Поняття “геноциду” Лемкін вперше розробив у монографії “Правління Осі в окупованій Європі”, виданій у Вашингтоні 1944 р. Ця книжка мала безпосередній вплив на формування поняття про геноцид та формулювання дефініції того злочину комісією, яка редагувала Конвенцію ООН, і тому варто поцікавитися, як цей злочин розумів Лемкін. Автор писав:

“Загально говорячи, геноцид не обов’язково означає нагальне знищення нації, хіба що він здійснений масовим знищенням усіх членів нації. Скоріше маємо намір зображувати ним скоординований плян різних дій, скерованих на знищення суттєвих основ національних груп з ціллю анігіляції

* Стаття подається в авторській редакції.

самих груп. Метою такого плану були б розклад політичних і соціальних інституцій, культури, мови, національних почуттів, релігії і економічного існування національних груп, також знищення особистого захисту, волі, здоров'я, гідності і навіть життя осіб, які належать до такої групи”³.

До цитати потрібно зробити три зауваження. Перше. Зіставлення у відношенні до “нації”, “політичних і соціальних інституцій”, з одного боку, та “культури, мови, національних почуттів” – з другого, показує, що автор розглядав “національну” групу у двох смислах: громадянському (civic nationality) та етнічному (ethnic nationality). Друге. Автор розумів “знищення” групи як поступовий процес, який починався руйнуванням матеріальних і духовних основ, необхідних для зберігання і розвитку даної групи. Третє. Вислів “знищення ... навіть життя осіб” вказує на те, що не йдеться про тотальну фізичну анігіляцію даної групи. При втраті своїх матеріальних і духовних основ група пропадає, але її колишні члени можуть зберегти своє життя в лоні інших груп. Ці ідеї Лемкіна увійшли до Конвенції ООН, хоча сьогодні їх по-різному інтерпретують.

“Конвенція про запобігання геноциду та покарання за нього” була ухвалена Генеральною Асамблеєю 9 грудня 1948 р. Українська РСР підписала документ 16 червня 1949 р. і ратифікувала його 15 листопада 1954 р. Суть документа сьогодні збережена у “Статті 442. Геноцид” Кримінального кодексу України⁴. ООНівський документ, який складається з преамбули та 19 статей, головню скерований у майбутнє, на запобігання геноцидних актів та покарання винних. Найбільше доречними до нашої дискусії є преамбула та перші дві статті. Преамбула пригадує, що “протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству”, а перша стаття заявляє, що геноцид є “злочином, що порушує норми міжнародного права”, “незалежно від того, чи він відбувається у мирний, чи воєнний час”. Таким чином, преамбула заперечує невизнання геноциду лише тому, що подія відбулася перед затвердженням конвенції, а перша стаття спростовує заяви тих, хто пов'язують геноциди лише з воєнними обставинами.

Найважливішою є друга стаття конвенції, яка дає дефініцію геноциду та зразки його здійснення:

Стаття II. У даній Конвенції під геноцидом розуміються наступні дії, чинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- a) убивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її;
- d) міри, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу⁵.

Документ, підготовлений комітетом, який складався з представників держав з різними політичними інтересами та ідеологічними переконаннями, не міг задовольнити усіх бажань редакторів і мусив закінчитися компромісом. Конвенція залишається під обстрілом різних критиків по

сьогоднішній день, а найчастіше закидають їй неоправдане обмеження числа групових категорій, визнаних можливими жертвами геноциду. Йдеться особливо про вилишення політичних і соціальних груп, про яких турбувався Лемкін, і які є частою мішенню масових репресій. Не зважаючи на ці обмеження, критерії Конвенції вповні вистарчають, щоб, на підставі доступної сьогодні документації, довести геноцидний характер українського Голодомору.

Дефініція геноциду починається заявою, що це є “дія, чинена з наміром знищити”. Намір знищити становить один з ключових елементів для означення цього злочину. Не є досить, щоб геноцидир лише бажав знищення; потрібно, щоб він діяв у тому напрямі. Отже, нищівна акція не може бути випадковою, вона мусить бути бажаною і цілеспрямованою на знищення, навіть якщо сам акт не буде довершений. Постає питання: в якому сенсі треба розуміти вжите в конвенції дієслово “знищити”? На мою думку, в тому самому сенсі, в якому його вживав Лемкін у вищенаведеній цитаті. Йдеться про знищення суцільної групи, яка творить колективну одиницю зі спільними атрибутами. Групу можна нищити фізично, елімінуючи її членів, але також духовно, стираючи її групові атрибути. Така група поступово деградує і перестає бути тим, чим вона була. Врешті, група зникає, навіть, якщо частина її колишніх членів залишаться при житті, увійшовши до інших груп. Іншими словами, коли одних членів групи позбавляють життя, а інших – специфічних характеристик, умисний чин, який привів до цього висліді, треба вважати геноцидом. Лише такій широкій інтерпретації “нищення” відповідають приклади геноцидної дії, подані в конвенції під заголовками “запобігання дітородінню” та “насильницька передача дітей”. Ці діти не вбиті, вони або ненароджені, або далі живуть, але перестають бути членами групи свого походження. Форсоване переведення дітей з одної етнічної групи до другої часто називають “етноцидом”, але аналогічний злочин може бути поповнений супроти релігійних та інших груп, що й передбачено Конвенцією ООН.

Як юрист Лемкін і комуніст Прокопенко розуміли намір комуністичного режиму нищити українців, ми бачили з вищенаведених цитат. Ліо Купер, американський дослідник геноцидів, влучно завважив, що “уряди зазвичай не проголошують і не документують геноцидні плани за прикладом нацистів”⁶. Все ж таки архіви зберегли численні закони, директиви та виступи високих радянських службовців, які яскраво свідчать про злочинні інтенції сталінської верхівки. Назву лише кілька з них: закон про державну й суспільну власність від 7 серпня 1932 р., вилучення усього зерна, включно з посівним та харчовим матеріалом, покарання селян записом на “чорні дошки”, заборона голодуючим селянам УСРР і Кубані шукати порятунку в РСФРР і БСРР законом від 22 січня 1933 р., хатні обшуки і конфіскація усіх харчових запасів. Промовистими у цьому відношенні є також заяви членів ПБ КП(б)У Менделя Хатаєвича, 1933 р.: “Знадобився голод, щоб показати їм, хто тут господар. Це коштувало мільйонів життів”⁷ та Павла Постишева, 1934 р.: “Останній рік був роком розгрому націоналістичної контрреволюції, викриття і розгрому націоналістичного ухилу”⁸. Про інтенцію масового нищення не мають сумніву сьогодні ні

російські, ні західні історики, дослідники тридцятих років. Розуміють це і західні політики. Наприклад, французький міністр закордонних справ Мішель Берніє заявив 2007 р.: “Первісний елемент наміру, кримінальне рішення радянської влади того часу, не залишає сумніву”⁹.

У протилежність поширеній думці, дефініція геноциду не вимагає тотального знищення наміченої групи. Вона не вимагає навіть інтенції глобального знищення. В такому дусі писав Лемкін, і так представляє геноцид Конвенція ООН, уточнюючи намір знищити “цілком чи частково”. Фактично говорячи, у Геноцидах ХХ сторіччя жодна з прицільних груп не була знищена цілковито, тому що цього не було можливо здійснити або тому, що геноцидир не вважав доцільним вимордувати все населення. Коли припускаємо можливість наміру частинного знищення, тоді мусимо визнати можливість свідомого вибору жертв. Це визнання Конвенцією інтенції часткового знищення є важливим, бо не раз заперечувачі українського геноциду недоречно видвигають факт, що Сталін не мав на меті знищити усіх українців чи всіх українських селян. Це правда, але Конвенція не вимагає інтенції тотального знищення групи.

Другим ключовим елементом для визнання геноциду, згідно з Конвенцією ООН, є визначення групи жертв. Лемкін не ідентифікував категорій прицільних груп. Конвенція ООН допускає лише чотири категорії: національну, етнічну, релігійну і расову. Таке обмеження й стало спірним місцем в Конвенції, і його критикують науковці й політики по сьогоднішній день. Ратифікуючи Конвенцію ООН, деякі країни подавали до своїх власних кодексів закони про геноцид, в яких вони дещо міняли зміст. Так, французьке карне право, окрім чотирьох груп ООНівської конвенції, визнає ще й “групу, визначену за яким-небудь іншим довільним критерієм”¹⁰. На підставі цього закону французький історик Стефан Куртуа розробив теорію “соціального” геноциду, до якого він зачислив і український голод. Свою тезу Куртуа виклав у вступі до редактованої ним знаменитої “Чорної книги комунізму”, яка своєю критикою комуністичних злочинів у світовому масштабі сколихнула ліві кола французької інтелігенції. Пишучи, що голод скошив шість мільйонів людей в Україні в 1932–1933 роках, автор зіставляє голодну смерть української дитини (яку, за романом Васілія Гроссмана “Все течет”, Куртуа неправильно називає “куркульською”) зі смертю від голоду у варшавському гетто єврейської дитини і приходиться до висновку, що соціальний геноцид “сходиться” з расовим геноцидом¹¹. Свою теорію французький науковець удосконалює в інших працях, і вона є корисним додатком до літератури на тему геноциду¹². Але такий підхід до української трагедії занадто однобічно зосереджує увагу на аграрному та сільському аспектах і недооцінює національний фактор в українському геноциді.

З чотирьох ідентифікаторів геноцидних груп, визнаних Конвенцією ООН, расовий взагалі не стосується до української катастрофи. Щодо релігійного, то комуністичний режим нищив українські релігійні установи та переслідував українське духовенство і вірних, але, мабуть, більше за їхні національні якості, ніж релігійні. Залишаються національний і етнічний ідентифікатори, які й були в центрі сталінської політики совєтського державотворення.

Першим нашим завданням в аналізі цих двох групових ідентифікаторів є зрозуміти, що, властиво, означають прикметники “національний” і “етнічний” у контексті Конвенції ООН. Деякі коментатори трактують їх як синоніми. Вілліям Шабас, юрист і визнаний спеціаліст з питання геноциду, пояснює, що Конвенція була скерована на захист меншин, яких на сході Європи за звичаєм називали “національними”, а на заході – “етнічними”, і тому обидва ці терміни були використані у документі¹³. Так, і справді, вживали і ще далі вживають ці слова. Але, на мою думку, під цими термінами автори Конвенції мали на увазі два різні, навіть якщо споріднені, явища. “Національна група” – це політично-правова одиниця, “цивільна нація”, громадяни однієї держави. В цьому смислі цей термін пізніше був вжитий у міжнародному праві. Наприклад, Інтернаціональний Кримінальний Суд для Руанди пояснював, що “термін ‘національна група’ відноситься до ‘колективу людей, які зійшлися на підставі спільного громадянства, яке сполучене зі системою взаємодії прав і обов’язків”¹⁴. Мова тут про “крайову” чи “громадянську” національність (civic nationality). Подібно висловилася Комісія Експертів у відношенні до подій у Югославії. Комісія заявила, що “група може бути визначеною на основі регіонального існування, ... усі боснійці в Сараєво, незалежно від їхньої етнічності чи релігії, можуть складати охоронену групу”¹⁵. У цьому випадку поняття “крайової національності” було перенесене з держави на регіон. Без комплікацій залишається поняття етнічної групи. В етнічному сенсі націю чи групу творять люди того самого походження і з тими самими етнічними атрибутами, незалежно від країни поселення чи громадянського членства.

Саме таке визначення цих двох груп підходить для охоплення всього українського населення, яке стало мішенню геноциду у сталінській імперії. На початку тридцятих років українці складали понад одну п’яту всіх жителів СРСР і становили найчисленнішу етнічну меншину. Переважна більшість їх заселяли Українську СРР, де вони начисляли понад 80 % населення. Потенційно суверенна 30-мільйонна українська республіка творила окрему адміністративну одиницю, мала деякі атрибути автономної держави, і тому її громадяни, включаючи етнічні меншини, творили українську “національну групу” (в сенсі civic nationality), згідно з термінологією Конвенції ООН. В цьому ж сенсі можна класифікувати тих 8 мільйонів українців, які проживали в РСФРР, як стисло “етнічну групу”. Геноцидна політика сталінського режиму була спрямована супроти українського населення в цілості або “групи, як такої” (знову ж таки, за термінологією Конвенції ООН), в обох його складниках – “національної групи” (УСРР) та “етнічної групи” (РСФРР).

Окрім охоплення всього українського люду в територіальному сенсі повний аналіз геноциду мусить поширити свій кругозір на сукупність усіх верств українського суспільства. Три чверті українського населення були хліборобами, які й стали головною жертвою морення голодом. Але, тому що геноцид був заподіяний проти української групи в цілості, то жервами його було також і міське населення: українська інтелігенція, державні службовці, члени ліберальних професій, робітники. Дехто з них помер від голоду, але більшість з них знищено іншими способами (розстрілами,

тюремним виснаженням тощо). Тому не можна обмежувати український геноцид лише до голоду. Нищення голодом українських селян було лише частиною геноциду; геноцид був нищенням українців як національної та етнічної групи.

На бажання нищити українців як національну групу (*civic nationality*) та на реальне застосування цієї інтенції супроти них вказує ціла серія сталінських заходів. Для повної картини трагедії тут треба починати не з 1932 року, а від ліквідацій національних і соціальних еліт, які могли дати провід антисталінському спротиву українського населення. 1929–1930 рр. ОГПУ почала обезголовлювати українську націю та застрашувати українські національні еліти арештами та показовими судами, починаючи змонтованою ГПУ справою Спілки Визволення України. Репресії продовжувались іншими процесами над “націоналістичними” і “контрреволюційними” організаціями аж до винищення партійних і державних службовців, підозрюваних у втраті лояльності до репресивного режиму. Сталінський закид, що КП(б)У було інфільтровано прихильниками Петлюри й агентами Пілсудського, та видвигнення перед кремлівською елітою загрози “втратити Україну” вказують на присутність національного фактору у геноцидній політиці комуністичного режиму. Щоб усунути назавжди небезпеку українського сепаратизму, Сталін рішив знищити національно свідому українську еліту, зменшити голодом українське сільське населення (це зрозумів Прокопенко) та колективізацією переробити українську “національну армію” на “гвинтиків великого механізму”.

Масове нищення українців в Українській СРР можна також розглядати як головну частину мішені геноцидного акту проти української етнічної групи у рамках Радянського Союзу, наслідника царської імперії, який тоді відновляв російсько-центристську великодержавницьку політику. В цьому особливо помітний національно-культурний аспект у реорієнтації українізації з національного відродження на консолідацію режиму. Але, як етнічна група, українці найбільше потерпіли в РСФРР. Цілі козацькі станиці були виселені з Кубані на Північ за саботаж хлібозаготівель, інспірований націоналістичною контрреволюцією. Чистка партійних і державних кадрів мала глибоке національне підґрунтя. Припинення українізації у грудні 1932 р. і впровадження загальної русифікації всього публічного життя (школи, преси, адміністрації) показує, настільки національний фактор був присутній у задумах режиму, який, коштом української етнічної групи, будував монолітність радянського суспільства довкола російського ядра і цим купував собі підтримку російського населення.

Після вичислення визнаних чотирьох категорій мішені геноциду ООНівська дефініція кінчиться загадковими словами: “групу як таку”. Згідно з Вілліамом Шабасом, ці слова були вставлені на задоволення вимоги радянської делегації, яка доводила, що “злочин проти групи людей стає злочином геноциду, коли ту групу знищують задля національних, расових чи релігійних мотивів”. Пізніше радянська делегація пояснювала, що цей додаток був визнанням, що “у випадку геноциду, члени групи були знищені лише тому, що вони належали до тої групи”¹⁶. Така інтерпретація геноциду, де інтенція була замінена мотивацією, була прийнята в

Радянським Союзі. Вона увійшла у радянські словники, а з них перейшла в сучасні російські й українські¹⁷. Насправді, у Конвенції немає жодної згадки про спонуку до злочинного акту. Все ж таки багатьом коментаторам є вигідна дефініція з мотивами, і вони її використовують. На мою думку, пояснення, що геноцидир знищує “н-ків”, “тому що” вони “н-ки”, не дає повного пояснення причин геноциду, а більше скрайня заява “лише тому що” вони є “н-ки”, занадто спрощує поняття злочину, бо перескакує етапи, які ведуть до геноциду.

Два канадські дослідники пропонують таку класифікацію геноцидів за мотивами:

- для елімінації реальної або потенційної загрози;
- для поширення терору між реальними або потенційними ворогами;
- для здобуття економічного багатства;
- для впровадження повірування, теорії або ідеології¹⁸.

Якщо застосувати ці причини для злочину до радянських подій, то бачимо ці мотивації в українському геноциді: впровадження кріпосницького соціалізму для пограбування селянського збіжжя творило загрози ситуацію для комуністичного режиму, яку треба було здусити вимордуванням частини населення і застрашенням решти. Розуміється, що в такій ситуації режим очорнює свою жертву, приписує їй різні гріхи і тим створює до неї ненависть, яка й стає однією з причин чи мотивацій для геноцидного акту. При тому треба признати, що, хоча Конвенція ООН не вимагає ні показу, ні доказу причин злочину, встановлення мотивації помагає краще зрозуміти інтенцію злочинця.

Повернімсь до вислову “групу, як таку”. На мою думку, є альтернативне пояснення, яке більш переконливо вписується в розуміння ООНівської дефініції геноциду. Лемкін писав: “геноцид є скерований проти національної групи, як суцільності (entity), а зумовлені вчинки є скеровані проти осіб, не як особистостей, а як членів національної групи”¹⁹. Це саме відноситься до етнічної та інших груп. Геноцидир нищить людей як групу, себто для елімінації їх групових атрибутів. Розуміється, що найпевніший спосіб такого знищення групи – це фізична анігіляція. Але він не одинокий, і для того, щоб група перестала бути такою, як вона була попередньо, можна застосовувати й інші заходи, які Лемкін вичислив у цитованому вище абзаці. Коли Конвенція ООН говорить про “переведення дітей від одної групи до другої”, то це якраз приклад одного з таких способів нищення “групи, як такої”. Отже, геноцидир нищить “н-ків” не тому, що він не любить “н-ків”, а для того, щоб в цей спосіб “н-ківська” група перестала бути суцільною групою.

Таке уточнення смислу загадочного вислову “нищити ... групу, як таку” є важливим для правильного розуміння дефініції геноциду Конвенції ООН та використання цього документа в аналізі української трагедії. Не важливо, чи Сталін любив чи не любив українців для того, щоб кваліфікувати це нищення українців геноцидом. Також не можна обмежувати поняття геноциду до самого фізичного винищення. Важливим є те, що при кінці двадцятих років комуністичний режим розпочав багатовекторну акцію проти українського населення СРСР, як національної групи в УСРР

та етнічної групи в РСФРР, і ця злочинна політика закінчилася геноцидом українського народу.

Після дефініції в документі є вичислені п'ять геноцидних дій, які треба розуміти не як вичерпний список, а радше як загальну класифікацію виявів цього злочину. Лише перший і третій види геноцидної дії – вбивство і фізичне знищення – відносяться до позбавлення життя. Другий тип (тілесні ушкодження і розумовий розлад) передбачають повільну деградацію членів групи, а четвертий (запобігання дітородінню) і п'ятий (передача дітей з одної групи в іншу) не дозволяє групі себе продовжувати. Ці п'ять типів вказують на різноманітність форм, які разом творять геноцидний злочин. Під кожною з цих рубрик можна розробити цілу низку прикладів геноцидної політики супроти українського народу. Взяти для прикладу останню – передачу дітей. Можна дослідити, як діти загиблих українських виселенців в РСФРР були включені в російську етнічну групу. Під цей вид злочину підпадає передача не лише дітей, але й цілих груп. Коли в середині грудня 1932 р. ЦК ВКП(б) заборонив публічне вживання української мови, то це була передача не лише дітей, але всього 8-мільйонного українського населення РСФРР з української етнічної групи, яку фактично ліквідувалося, до російської етнічної групи.

В цьому короткому перегляді Конвенції ООН про геноцид я старався показати, що злочинна акція комуністичного режиму супроти української нації відповідає критеріям документа, щоб визнати український геноцид. Залишається уточнити кілька інших аспектів сучасної полеміки на тему української трагедії.

Так, як кожний інший злочин, геноцид супроти українців мусить бути встановлений на базі вчинків, які відносяться до українців. Винищення сталінським режимом інших народів не має жодного впливу на рішення, чи був український геноцид, чи ні, так, як винищення Гітлером ромів не має жодного впливу на те, чи Голокост був геноцидом проти єврейського народу, чи ні. Чи був казахський геноцид, чи ні, не може бути фактором у розв'язанні класифікації української катастрофи. Це саме відноситься до російських селян, які потерпіли від голоду, та інших прошарків російської людності, жертв сталінського режиму.

Одною з проблем осмислення українського геноциду є термінологічна плутанина. Тому що на початку майже вся увага була скерована на голод (досить широке і нечітке поняття), тому вживався вислів “штучний голод” (*artificial famine, man-made famine*), а врешті – Голодомор. Цей новотвір укорінився в Україні і стає загальноприйнятим у світі. Але не всі його однаково розуміють і вживають. Для деякого Голодомор залишається в етимологічному сенсі – морення голодом – і обмежується до вбивства українських селян створеним голодом. Інші ж вживають Голодомор у сенсі українського геноциду, в якому селяни УСРР були головною, але не одинокою жертвою комуністичного насильства і нищення, бо мішенню сталінського геноциду було все населення УСРР в усіх його етнічних складниках та соціальних прошарках, як рівно ж етнічно українське населення РСФРР. В тому значенні пишеться Голодомор з великої букви, а в англійській мові ще й з дефінітивним артикулом – *the Holodomor*. Саме в цьому сенсі був вжитий вислів *the Holodomor* при визнанні українського

геноциду канадським Парламентом. Таке поняття цього терміну закріплюється у західному світі.

В Україні стрічаються ще два інші вислови, які, на мою думку, не точно віддзеркалюють українську катастрофу, і їх не варто вживати. Перший термін – український Голокост. Первісне значення голокосту – це принесення жертви спаленням. Після Другої світової війни це слово вживалося у відношенні до єврейського геноциду, хоча багато євреїв на Заході відкидають це слово, як невідповідне, і воліють вживати термін Шоа (катастрофа). Все ж таки цей термін закріпився за єврейським геноцидом, і Джеймс Мейс слушно наполягав, щоб його не вживати у відношенні до українського Голодомору.

Не менш невдалим є вислів “терор голодом”. Слово “терор” походить від латинського слова “terror”, яке означало “жах, страх, переляк”, і в тому сенсі воно нормально вживається у різних мовах (анг: terror – intense or overwhelming fear). В Радянському Союзі це слово дістало ідеологічне забарвлення, яке воно зберегло (на жаль) в українських словниках по сьогоднішній день. Так on-line Великий тлумачний словник дає таку дефініцію: “терор – найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення”. В такому сенсі його вживають сьогодні деякі українські історики. Цей вислів надуживає нормальне поняття “терору”, який був застосований до всього населення, але не голодом, і від якого люди не гинули. Гинули від голоду, а не терору (чим би то не було). Такого вживання терміну і поняття “терору” не знаходимо у відношенні до жодного іншого геноциду. Ніхто би не назвав Голокост “терором спалення” чи вірменський геноцид “терором ведення по пустині”.

Правильний термін є Голодомор, який треба вживати не лише в сенсі “морення голодом”, але як синонім “геноциду проти українців”. В українській мові це слово треба писати з великої букви, як також і в англійській мові, додаючи до нього дефінітивний артикул “the” – “the Holodomor”.

¹ Советская деревня глазами ОГПУ-НКВД. Т. 3. Кн. 2. 1932–1934. Москва, РОССПЭН, 2005. С. 572.

² Raphael Lemkin Papers. NYPL Manuscript Division. Astor, Lenox and Tilden Foundation про український геноцид взяте з його неопублікованої *The History of Genocide*, яку він писав у 1950-х роках.

³ Raphael Lemkin. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government – Proposals for Redress*. Washington, D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 1944. P. 80.

⁴ <<http://crime.kiev.ua/other/18.html>>

⁵ <<http://www.kyiv-obl.gov.ua/Docs/Konvencia%20OON.doc>>

⁶ Leo Kuper. *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*. Penguin, 1981. P. 35.

⁷ Цитую за Ю. Шаповалом, “Голод в Україні очима іноземних дипломатів”. День. 5 липня 2008. <<http://www.day.kiev.ua/203845/>>

⁸ П. Постишев, “Боротьба КП(б)У за здійснення ленінської національної політики на Україні” на XII Партійному з’їзді КП(б)У, 18–23. І. 1934. *Червоний шлях*. 1934 Nos 2–3.

⁹ Assemblée nationale. Journal officiel. 03/05/2005. Page 4519.

¹⁰ Code Pénal; Livre II, Article 211-1. Des crimes et délits contre les personnes. <http://www.preventgenocide.org/fr/droit/codes/france.htm>

¹¹ Stéphane Courtois et al. *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*. Paris, 1997. P. 19. Чорна Книга Комунізму: Злочини, терор і репресії. Львів, Афіша, 2008.

¹² Stéphane Courtois, “Le genocide de classe: definition, description, comparaison”, *Histoire de la Shoah en question*. Paris, Les Belles Lettres, 2002. P. 89–122.

¹³ William A. Schabas. *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*. Cambridge. 2008. Chapter 3: “Groups protected by the Convention”.

¹⁴ Schabas. *Op. Cit.* P. 115.

¹⁵ Schabas. *Op. Cit.* P. 237.

¹⁶ Schabas. *Op. Cit.* P. 248, 249.

¹⁷ *Великий тлумачний словник*. Геноцид – Винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами, <<http://www.slovnyk.net/>>

Толковый словарь русского языка: Геноцид – Истребление отдельных групп населения, целых народов в мирное или военное время по расовым, национальным или религиозным мотивам. http://www.vedu.ru/ExpDic/enc_searchresult.asp?S=5437>

¹⁸ Frank Chalk and Kurt Jonassohn. *The History and Sociology of Genocide. Analyses and Case Studies*. New Haven, Yale U. Press, 1990. P. 29.

¹⁹ Lemkin. *Axis Rule in Occupied Europe*. P. 79.

Serbyn R.

Awareness of the Famine in the Context of the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide

The author conducts an analysis of the UN Convention on Genocide (1948), examining a possible interpretation of the 1932-1933 Famine in Ukraine as genocide on the basis of the noted document as well as its further implementation in international legal practices.